

УДК 301.1:1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.3>**І. В. Владленова**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6958-7183>доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**Я. В. Тарароєв**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**М. В. Смоляга**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3418-0420>кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

СОЦІАЛЬНО-РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ МАРКСИЗМУ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими та практичними завданнями. Соціально-культурний аспект марксизму досліджено досить ґрунтовно, особливо вплив економічних відносин на культуру. Марксистський підхід, який постулює ідеї про те, що цінності формуються в контексті соціально-економічних відносин та служать певним інтересам класів – широко досліджено. Взагалі, аналіз марксизму, його теорії історичного матеріалізму, засади ідеології, погляд на історичний процес крізь призму розвитку виробництва, контури комунізму – все це проаналізовано в багатьох працях дослідників від неомарксизму до його критиків [1]. Але сумісність та кореляція марксизму з релігійним світоглядом вивчено не достатньо, між тим, саме релігійний компонент марксизму каталізує його розповсюдженість, «месіанство» та популярність, латентно впливає на суспільне мислення, політичні стратегії, партії та вибір цінностей.

В засадах марксизму лежить «ідея справедливості», віра в справедливе суспільство, в якому буде жити людина у майбутньому (у релігії це справедливе життя у потойбіччі/раю чи в комуністичному суспільстві в марксизмі, яке настане колись). Існують культурні коди, на засадах яких формується марксизм, вони зазнають значних змін залежно від часу, суспільства та політичних умов, в яких артикулюються. Насамперед, існує китайська модель марксизму, радянська версія, кубинська, тощо. Ці культурні коди перетворюються в симулякри в термінології

Жана Бодрійяра [2]. У цьому контексті, приміром, комунізм можна розглянути як симулякр, оскільки ідеї комунізму, можуть відрізнитися від інтерпретацій, філософських підходів та впливати на мислення через різні культурні коди. Але такий симулякр є копією без оригіналу, де розрив між ідеєю та реальністю і створює симулятивний ефект. Тим більше, що багато філософів в подальшому розробляли ідеї марксизму, значно їх трансформуючи. Більше того, є деяка непослідовність викладання основних ідей й самого Маркса, іноді важко визначити контури філософського напрямку, який ми називаємо саме марксизмом. Але все ж таки існує жорстке ядро марксової теорії. Це, перш за все, критика капіталізму, що в подальшому знайшло продовження в полеміці західної моделі споживання, неприйняття економічної системи, яка заснована на приватній власності – такі ідеї знаходять плідне підґрунтя для формування ідеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Філософи після Маркса розвивали марксизм, вносячи свої трактування та модифікації. *Невирішеними* залишаються зв'язок марксизму з АК міфо-релігійним світоглядом, його «месіанство».

Мета статті полягає в визначенні релігійних аспектів марксизму в контексті філософського аналізу. Марксизм представляє собою достатньо потужний напрямок в філософії з великою кількістю дослідників. Наприклад, засновник комуністичної партії Італії Антоніо Грамші розробляв

теорію гегемонії, а сам марксизм розглядає як філософію практики [3]. Французький теоретик компартії Луї Альтюссер розробляв структурний марксизм, наголошуючи на ролі ідеології та апарату держави [4]. Надалі, франкфуртська школа (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе) зробила внесок у критику культури споживання, а постмодерністи, такі як Ж.Ф. Ліотар і Ж. Дерріда, піддали сумніву деякі ключові аспекти марксизму, зосереджуючись на мові та деконструкції.

Ж. Дерріда в книзі «Примари Маркса» розглядає тему месіанізму, недаремно позичивши цей термін з релігії, щоб пояснити розповсюдженість ідей марксизму [5]. Для Дерріди примара, фантом Маркса, – це метафора «присутності померлого Іншого» в нашому житті, фантом, що з'являється в різних вимірах, хоча не існує в реальності, що і вводить нас в простір примар. Існує декілька фантомів: примари, які переслідували Маркса, які породжені Марксом, і примари самого Маркса. Ж. Дерріда використовує символ примари, який позичив з роботи «Маніфест комуністичної партії», в якій примара комунізму блукає Європою. Дерріда вважає, що марксизм було заявлено як матеріалістична теорія, але насправді марксистський проект розгортається в сфері духів, примар та галюцинацій, тобто площині ідеалізму. Дерріда вважає, що комунізм Маркса починався як примара, ніколи не помирає, та ніколи не настане, бо немає реального буття, де він зароджується, але ця примара завжди повертається до живих. Це фантом, який начебто приводить до досягнення недосяжного ідеалу. За думкою Дерриди утопія марксизму не просто у вірі в примари, але в тому, що він наділяє їх реальним існуванням в «культурній химері соціалістичної держави». Віру в кінець капіталізму Деррида порівнює з «хлібом апокаліпсису», яким живляться багато філософів. Засновник деконструктивізму не є традиційним прихильником марксизму, Дерріда критикує метафізичні ідеї, включаючи ті, які пов'язані з марксизмом, зосереджується на ідеї руйнування чи деконструкції бінарних опозицій та ієрархій у мові та культурі. Тим не менш, можна побачити деякі паралелі між деконструктивізмом і марксизмом у контексті їхньої загальної критики встановлених структур влади та прагнення до звільнення. Проте вплив Дерриди на сучасні теорії дослідження культури та літератури часто розглядається як самостійний напрямок, який відрізняється від марксистського підходу. Річард Рорті, американський філософ, критикує марксизм за його тенденцію до детермінізму та абсолютизацію історичного розвитку [6]. Він висловлює сумніви щодо ідеї історичної неминучості, наголошуючи на важливості різноманітності у суспільному розвитку. Рорті також наголошує, що марксистська теорія недостатньо

враховує різноманітність людських цінностей та культурних контекстів [6]. Карл Поппер критикує марксизм, виходячи з своєї концепції фальсифікації [7]. Він висуває ідею, що марксистська теорія, хоча і проголошується науковою, такою не є. К. Поппер стверджує, що відсутність конкретних умов, за яких марксистська теорія може бути спростована, робить її неефективною з наукового погляду. Він також вказує на проблеми з історичним матеріалізмом, передбачувальною здатністю марксизму [7]. Жан Бодрійяр критично ставиться до марксизму, репрезентуючи свої власні ідеї в рамках постмодернізму [2]. Він висловлює сумніви щодо основних принципів марксистської теорії, таких як класова боротьба та історичний матеріалізм. Бодрійяр стверджує, що марксизм не враховує повністю ролі символів, знаків та споживчої культури у суспільстві. Його концепція «символічної обмінної вартості» та ідеї про «симулякри» є своєрідним викликом марксистській діалектиці та теорії соціальних відносин.

Незважаючи на критику, марксизм продовжує впливати на сучасну культуру, дискурс, особливо в галузі соціальної та політичної думки [8]. Цей вплив проявляється в різних аспектах. Релігійні компоненти марксизму формуються вірою в майбутній комунізм як вищої сили, спрямованої на духовний розвиток, в цьому проявляється «спіритуалізм» марксизму. Сам Маркс виступає як пророк з усіма ознаками релігійних маркерів, він є медіатором між сферою людьми та комуністичним раєм загального благоденства та справедливості. Месіанські ідеї марксизму досить потужні і зазіхають на світове панування («пролетарі усіх країн об'єднуйтеся!»). Ідеї Маркса не є зовсім новаторськими, вони оформлювалися також в античній філософії Платона, який по щасливій випадковості розробив першу утопію справедливої держави та заклав засади європейської релігії християнства. В діалозі «Держава» він запропонував концепцію справедливості, пропонуючи ідею ідеальної держави, де кожен індивід знаходить своє місце в соціальній структурі, де всі блага розподілено чесно, держава повністю регламентує усі відносини, в тому числі, економічні [9]. У середньовічній філософії ідея справедливості часто була пов'язана з християнською етикою, де поняття божественної справедливості та моральних норм відігравали важливу роль. У Новий час багато філософів намагалися вирішити існуючі соціальні та політичні проблеми, серед них, Д. Руссо та І. Кант, які розвивали ідею справедливості в ракурсі потреб не держави, а особистості. У сучасній філософії ідеї справедливості обговорюються в рамках ідей Д. Ролза або Д. Рорті. Кожна з цих теорій пропонує свій унікальний погляд на те, що становить справедливість у суспільстві.

Соціокультурний контекст філософії марксизму тісно пов'язаний з економічними та соціальними змінами XIX століття. Ідеї Маркса та Енгельса формувалися в умовах промислової революції, становлення капіталістичних відносин та соціальної нерівності [10]. Філософія марксизму висувала тезу про класову боротьбу, пролетаріат і буржуазію, а також прагнула переходу від капіталізму до комунізму через соціальну революцію, щоб виправити соціальну несправедливість. Ці ідеї справили значний вплив на розвиток соціокультурних течій та політичних рухів у XX–XXI столітті, включаючи формування соціалістичних та комуністичних держав та політичних партій. Поняття неомарксизм може використовуватися з різними відтінками значення та часто стає об'єктом дискусій. У сучасній філософії виділяються теоретики, яких можна асоціювати з ідеями, що нагадують марксистські принципи. Серед сучасних філософів, яких асоціюють з неомарксизмом, можна назвати С. Жижєка, який відомий своїми роботами в галузі лівого радикалізму та марксизму [11].

Ідеї Маркса стали популярними з кількох причин. По-перше, вони запропонували глибокий аналіз капіталістичної системи та її проблем, таких як соціальні нерівності, несправедливість, експлуатація, відчуження [12]. Ця критика привернула увагу людей, які прагнуть зрозуміти та змінити суспільний лад. По-друге, ідеї Маркса були актуальними за умов соціальних та економічних трансформацій XIX століття, особливо промислової революції. Процеси індустріалізації викликали соціальні негаразди, що робило марксистський підхід привабливим для тих, хто шукав пояснення та вирішення нових викликів. Також, ідеї Маркса впливали на формування нових соціалістичних і комуністичних політичних рухів і теорій, продовжуючи надихати дискусії про структуру суспільства та сутність справедливості. Марксизм проголошує атеїзм та ґрунтується на матеріалістичному підході на історію, стверджуючи, що людська цивілізація рухається матеріальними силами, насамперед боротьбою між класовими інтересами. Проте марксизм також наголошує, що ці конфлікти не розгортаються відокремлено від нематеріальних факторів, культурних, ідеологічних. У цьому сенсі марксизм намагається поєднати матеріалістичні пояснення з більш цілісним поглядом на людське суспільство. Однією з найбільш виразних рис марксизму є його акцент на діалектичному матеріалізмі, який є філософською основою, розробленою Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом. Ідеї марксизму популярні, тому що вони забезпечують багатобачне бачення того, яким може бути світ після капіталізму. Марксистська ідеологія визнає нерівність і насильство і закликає до більш справедливого розподілу ресурсів. Крім того, марксизм надає

набір інструментів для вивчення історії та поточної економіки з точки зору класових конфліктів. Ідеї марксизму також виявили великий вплив на інші філософські та громадські рухи. Марксистська ідеологія не заперечує реставрацію насильства задля досягнення рівних умов. Тимчасове страждання заради досконалого світу в майбутньому, аскетизм та відмова від розкоші та накопичування багатства – теж зближує марксизм з релігійними уявленнями, хоча він це весь час заперечує.

Відчуження Маркс розглядає як соціальний недуг, але, на його думку, спочатку саме релігія була формою відчуження, так як вона відокремлює людей від їх видової сутності (первісного існування) та дає хибне уявлення, бо ми соціальні істоти і потребуємо існування в спільності. Незважаючи на суттєві відмінності, марксизм та релігія можуть мати деякі спільні риси або аспекти. Релігія може виступати конкурентом марксизму. Як і марксизм, деякі релігії пропонують бачення зміни суспільного устрою, обіцяючи краще майбутнє або застерігаючи від несправедливості, пропануючи свої цінності соціальної справедливості. Концепції соціальної справедливості та турботи про менш благополучних членів суспільства також об'єднують релігію та марксизм, є спільною комунікативною функцією та ідеєю єдності та колективної дії. Марксизм як філософське вчення і релігія як соціальний інститут підкреслюють важливість колективних зусиль та єдність робітничого класу/знедолених. Деякі релігії також наголошують на важливості спільності та солідарності з ближніми. Вони пропанують систему цінностей/заповідей і спрямовані на критику існуючого гріховного/несправедливого порядку. Практична реалізація ідей марксизму набуває ще більшої релігійності, виникає культ вождя, пророка, особистості. Культ особистості Леніна, його тіло, яке поховано у мавзолі та бальзамовано на кшталт фараона, девіз про те, що він буде вічно жити – є яскравим прикладом релігійних засад марксизму. Червоні куточки піонерів, культ комуністичної символіки, почитання героїв-комуністів, свята-демонстрації з комуністичною символікою. Ідея безсмертя Леніна в мавзолі закликала до продовження його впливу на майбутнє покоління. Марксизм як і релігія формує просту зрозумілу ціль та пояснення світу, формує моральні настанови, підтримує віру в існування досконалого світу, де можуть розвиватися саме духовні цінності. Комунізм виступає як засіб переконання, пропаганди та контролю мислення, причому комунізм та його розробники, політичні лідери провозголошуються як духовні наставники та остаточна істина. Спостерігаються спільні з релігією технології та методи впливу, громадські збори, проповіді та промови, загальні методи організації.

Висновки. І марксизм і релігія роблять акцент на спасінні від бідності, наявності мережі людей, які розповсюджують ідеї, а соціальні негаразди:

нерівність та бідність та віра в найкраще майбутнє, яке колись настане – базис, на якому і марксизм і релігія будують свою структуру. Марксистські ідеї продовжують впливати на соціальні та гуманітарні науки, включаючи соціологію, політологію та культурні дослідження, продовжуючи дискурс про соціальну справедливість та антикапіталістичні ініціативи, висвітлюючи питання влади, класових відносин та ідеології. Багато критиків використовують марксистський підхід для аналізу нерівності, капіталізму та соціальних несправедливостей. Вплив марксизму може виявлятися у формі критики існуючого соціально-економічного порядку, прагнення рівності та соціальної справедливості. Однак, як і будь-яка ідеологія, сприйняття та вплив марксизму сильно варіюють залежно від контексту та особистих переконань.

Література

1. Heinrich M. An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital. New York. Monthly Review Press. 2012. 220 p.
2. Baudrillard J. The Consumer Society. Paris. Gallimard. 1970. 221 p.
3. Gramsci A. Pre-Prison Writings. Cambridge. Cambridge University Press. 1994. 408 p.
4. Althusser L., Balibar E. Reading "Capital". London: NLB. 1970. 576 p.
5. Derrida J. Spectres of Marx. The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International l. Oxfordshire. Routledge Classics. 1993. P. 92.
6. Rorty R. Philosophy and the Mirror of Nature. Princeton: Princeton University Press. 1979. 480 p.
7. Popper K., Ryan A, Gombrich E. H. The Open Society and Its Enemies. Princeton and Oxford: Princeton University Press. 2013. 808 p.
8. Lukes S. Marxism and Morality, Oxford: Oxford University Press. 1987. 180 p.
9. Plato. The Republic, Timaeus and Critias. Paris. Legare Street Press. 2023. 626 p.
10. Marx K. Selected Writings. Oxford. Oxford University Press. 2000. 687 p.
11. Zizek S. The Sublime Object of Ideology. Verso Books. 2009. 304 p.
10. Marx K., Engels F. Manifesto of the Communist party. Scott's valley. CreateSpace Independent Publishing Platform. 2004. 48 p.

Анотація

Владленова І. В., Тараров Я. В., Смоляга М. В. Соціально-релігійні аспекти марксизму. – Стаття.

У статті розглядаються соціально-релігійні аспекти марксизму, виявлено релігійні компоненти, які каталізують розповсюдженість та популярність ідей марксизму, месіанство, що приховано впливає на суспільне мислення, політичні стратегії, партії та вибір цінностей. Виявлено, що в засадах марксизму лежить ідея справедливості, віра в справедливе суспільство, в якому буде жити людина у майбутньому (у релігії це справедливе життя у потойбіччі/раю чи в

комуністичному суспільстві в марксизмі, яке настане колись). Існують культурні коди, на засадах яких формується марксизм, вони зазнають значних змін залежно від часу, суспільства та політичних умов, в яких артикулюються. Можна виділити різні моделі, приміром, китайська модель марксизму, радянська версія, кубинська, тощо. Релігійні компоненти марксизму формуються вірою в майбутній комунізм як вищої сили, спрямованої на духовний розвиток, в цьому проявляється «спіритуалізм» марксизму. Сам Маркс виступає як пророк з усіма ознаками релігійних цінностей в ролі медіатора між сферою людьми та комуністичним раєм загального благоденства та справедливості. Месіанські ідеї марксизму досить потужні і зазіхають на світове панування («пролетарі усіх країн об'єднуються!»). Ідеї Маркса базуються на концептах ідеальної держави та утопічних ідеях мислителів давнини. Релігійні компоненти марксизму формуються вірою в комунізм як вищої сили, спрямованої на духовний розвиток, в цьому проявляється «спіритуалізм» марксизму, а сам Маркс виступає як пророк.

Ключові слова: марксизм, китайський марксизм, радянський марксизм, релігія.

Summary

Vladlenova I. V., Tararoev Ya. V., Smolyaga M. V. Socio-religious aspects of Marxism. – Article.

The article examines the socio-religious aspects of Marxism and reveals the religious components that catalyze the spread and popularity of the ideas of Marxism, messianism, which has a hidden influence on public thinking, political strategies, parties, and the choice of values. It was revealed that the basis of Marxism is the idea of justice, the belief in a just society in which a person will live in the future (in religion, this is just life in the afterlife\paradise or a communist society in Marxism, which will come one day). There are cultural codes based on which Marxism is formed, they undergo significant changes depending on the time; society, and political conditions in which they are articulated. Different models can be distinguished, for example, the Chinese model of Marxism, the Soviet version, the Cuban model, etc. The religious components of Marxism are formed by the belief in the future communism as a higher power aimed at spiritual development, this manifests the "spiritualism" of Marxism. Marx himself acts as a prophet with all the signs of religious values from the role of mediator between the human sphere and the communist paradise of general prosperity and justice. The messianic ideas of Marxism are quite powerful and encroach on world domination ("proletarians of all countries unite!"). Marx's ideas are based on concepts of an ideal state and utopian ideas of ancient thinkers. The religious components of Marxism are formed by the belief in communism as a higher power aimed at spiritual development, this manifests the "spiritualism" of Marxism. Marx himself acts as a prophet with all the signs of religious values from the role of mediator between the human sphere and the communist paradise of general prosperity and justice.

Key words: Marxism, Chinese Marxism, Soviet Marxism, religion.